

ERDŐ PÉTER

Az esztergomi szinodális könyv (1382) lengyel forrásai

Bevezetés. Az esztergomi szinodális könyv azonosítása és jelentősége

Néhány évvel ezelőtt leírtuk az esztergomi egyházmegyei zsinati könyvet és megállapítottuk, hogy az teljesen megfelel a szinodális könyv (liber synodalis) Bernardo Alonso, Francisco Cantelar és Antonio García y García által körvonalozott fogalmának¹. Az 1382-es esztergomi egyházmegyei zsinat úgynevezett Constitutiói ugyanis olyan traktátust vagy összefoglalót tartalmaznak, mely azokat a legfontosabb vallási, főként liturgikus és fegyelmi kérdéseket tárgyalja, melyeket a lekipásztori munkában tevékenykedő klerikusoknak szolgálataukhoz ismerniük kellett². Ez a zsinati könyv az Esztergomi Főegyházmegyében négy különböző alakban került kibocsátásra: az eredeti formát 1382-ben Deme-ter érsek hirdette ki³, az első átdolgozott verzió 1450-ből való⁴; Szécsi Dénes érsek idején jelent meg. A második átdolgozott változatot 1493-ban Estei Hippolit érsek tekintélyével hirdették ki⁵. Egészen különleges jellegű az a forma, amelyet a Szepesi Prépostság 1460-ban kiadott zsinati könyve képvisel. A prépost saját területére (a Szepesi Főesperességre) nézve az esztergomi érsek általános helynöke volt, s különleges kiváltságokkal is rendelkezett⁶. Préposti zsinatot tarthatott, ahol az egyházmegyei zsinati könyvnek ezt a formáját elfogad-

¹ ERDŐ Péter: *Az esztergomi szinodális könyv.* = MKSz 1993. 263–278; Uő.: *Libri sinodali tardo medievali in Ungheria. Il libro sinodale di Esztergom,* = *Revista Española de Derecho Canónico* (50.) 1993. 607–622.

² ALONSO RODRÍGUEZ, Bernardo—CANTELAR RODRÍGUEZ, Francisco—GARCÍA Y GARCÍA, Antonio: *Liber synodalis. Para la historia de un concepto.* In: *Studia in honorem eminentissimi Cardinalis Alphonsi M. Stickler.* Ed. Card. Rosalio CASTILLO LARA, Roma, 1992. 10. (*Studia et textus historiae iuris canonici* 7).

³ Kiadása: BATHYANY, Ignatius: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciam adiacentium.* I–III. Albae Carolinae, Claudiopoli, 1785–1827. III. 260–278.

⁴ Kiadása: BATHYANY: *Leges* III, 466–491; DANKÓ, Josephus: *Constitutiones Synodales Almae Ecclesiae Strigoniensis A. D. MCCCCL.* Strigonii, 1865. 1–32.

⁵ Kiadása: BATHYANY: *Leges* III, 546–566.

⁶ A szepesi prépost jogállásához lásd pl. ERDŐ, Péter: *Ungarn (Kirchenprovinzen von Esztergom und Kalocsa).* In: DONAHUE, Charles (ed.). *The Records of the Medieval Ecclesiastical Courts. Part I: The Continent. Reports of the Working Group on Church Court Records.* Berlin, 1989. 123–158. (*Comparative Studies in Continental and Anglo-American Legal History* 6.)

ták⁷. Ez a zsinat a Főegyházmegye szinodális könyvét lényegében nem változtatta meg⁸, hanem az eredeti formához fűzte saját határozatait.

Az egyháztartomány különböző egyházmegyéiben aztán elfogadták, recipiálták az esztergomi zsinati könyvet, noha az csak egyházmegyei és nem tartományi jellegű volt. Ezt néha a forrásra való kifejezett hivatkozással tették (mint a Veszprémi Egyházmegye 1515-ös egyházmegyei zsinata⁹), máskor, így az 1494-ben tartott nyitrai egyházmegyei zsinaton¹⁰, erőteljesen felhasználták ugyan az esztergomi könyv szövegét, olyannyira, hogy ebben az esetben is ugyanezen szinodális könyv újabb verziójáról beszélhetünk, ám mindezt a forrás kifejezett említése nélkül.

Az esztergomi egyházmegyei zsinati könyv említése és recipiálása a szuffragáneos egyházmegyek zsinatain olyan jelenség, mely összehasonlítható a *Provinciálénak* nevezett tartományi zsinati könyvek átvételi módjával. Miként azonban az 1382-es esztergomi szinódus határozatainak előszavából is kitűnik, ez csupán egyházmegyei, nem pedig tartományi zsinat volt¹¹. Az egyházmegyei könyv tartmányszerte kibontakozó ilyen nagyfokú átvételét az indokolta, hogy olyan jelentős tartományi zsinati könyvvel, mint a szomszédos salzburgi, prágai és gnieznói provinciák, az Esztergomi Egyháztartomány minden jel szerint nem rendelkezett.

1. Az esztergomi szinodális könyv forrásainak kérdése

Ennek a Magyarországon oly nagy befolyásra szert tett esztergomi zsinati könyvnek a forrásai hosszú időn át megoldhatatlan problémának tűntek a hazai kutatás számára¹². Egy korábbi írásunkban már rámutattunk arra, hogy az esztergomi statutumok egyik legrégebbi és legfontosabb forrása Petrus de

⁷ Kiadása: BATHYANY: *Leges* III, 507–518.

⁸ Egy egészen csekély stilisztikai változtatáshoz azonban, melyben a concubinaris klerikusok elleni szabályokat a szöveg a Szepesi Prépostság (illetve Egyház) papságára vonatkoztatja, lásd: BATHYANY: *Leges* III, 481, 557.

⁹ A szinodális könyv veszprémi változatát többször is kinyomatták. Egy egészen korai kiadáshoz lásd BORSA Gedeon: *Hazai egyházmegyek Mohács előtti nyomtatott zsinati határozatai*. = MKSz 1986. 72–74. E szöveg új kiadását ennek a korai nyomtatványnak az alapján Solymosi László készítette el (e mű kiadás előtt áll). A szöveg kalsszikus kiadása: PÉTERFFY, Carolus (ed.): *Sacra Concilia Ecclesiae Romano Catholicae in Regno Hungariae celebrata ab anno Christi MXVI usque ad annum MDCCXXXIV*. I, 2. kiad., Viennae, 1742. 220–243. (A direkt utalás a „sacrae synodales constitutiones Ecclesiae Strigoniensis”-re az előszóban található: uo. 221).

¹⁰ Kiadása: PÉTERFFY: *Concilia* I, 244–283.

¹¹ SZVORÉNYI, Michael: *Synopsis critico-historica decretorum synodaliū pro Ecclesia Hungaro-catholica aditorum*. Vesprimii, 1807. 154; SZENTIRMAI, Alexander: *Die ungarische Diözesansynode im Spätmittelalter*. = ZRG Kan. Abt. (47.) 1961. 281.

¹² Vö. MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp., 1971. 347.

Sampsona 1252-ben a Nîmes-i Egyházmegye számára kihirdetett de egész Európában igen nagy hatást kifejtő¹³ zsinati könyve volt¹⁴. A két szöveg tematikája igen hasonló: először mindkettő a szentségekről szól, azután az istentiszteletről, a papi életről, a temetésről, az egyházi javakról, a tizedekről, a kiközösítésről és annak feloldásáról. Noha e témák sorrendje az esztergomi könyvben meglehetősen eltér attól, ahogyan ezek a kérdések Petrus de Sampsona zsinati könyvében felmerülnek, ugyanakkor tekintélyes számú szó szerinti egybeesés is megállapítható a két könyv között. Ám a különbségek is jelentősek. Eltér az egyes szentségek tárgyalásának sorrendje is. Az egyes témák terjedelme és részletessége is különbözik, mivel az esztergomi zsinati könyv többnyire sokkal rövidebben szól ugyanarról a kérdésről. A szövegben található hasonlóságok jellege is olyan, hogy már e régi forrás azonosításakor levonhattuk a következtetést: a Nîmes-i zsinati könyv hatása az esztergomi könyvre vagy közvetett volt vagy az esztergomi szerkesztő messzemenően önállóan dolgozott.

Ha Petrus de Sampsona művének hatása valóban közvetett volt, felmerül a kérdés, melyik másik zsinati könyv vagy zsinati könyvek szolgáltak közvetlen forrásul az esztergomi Constitutiók összeállításakor. Azt ugyanis bizvást feltehetjük, hogy a régebbi zsinati könyv anyagát ugyancsak a zsinati könyv műfajába tartozó szövegek közvetítésével ismerte meg az esztergomi szerkesztő, ha egyáltalán közvetítésről volt szó. Az a lehetőség sem zárható ki, hogy a szerkesztő más szinodális könyveket nem Petrus de Sampsona szövegének közvetítőjeként, hanem vele párhuzamosan használt. Ha sikerül ilyen forrásokat azonosítani, fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy milyen jellegű volt e művek között az irodalmi összefüggés, és mik az esztergomi zsinati könyv tartalmi és módszerbeli sajátosságai forrásaihoz képest.

2. Az 1382-es zsinati könyv fő forrása

Esztergomi zsinati könyvünk szövegét a közép-európai és nyugat-európai térség legtöbb nyomtatásban megjelent korábbi egyházmegyei és tartományi zsinati könyvével összehasonlítva a legnagyobb hasonlóságot az esztergomi Constitutiók és a Krakkói Egyházmegye 1320-ban Nanker püspök által kiadott híres zsinati könyve¹⁵ között tudtuk megállapítani.

¹³ Kiadása: PONTAL, Odette: *Les statuts de 1230 à 1260 (Les statuts synodaux français du XIIIe siècle 2)*. Paris, 1983. 237.; Uő.: *Quelques remarques sur l'oeuvre canonique de Pierre de Sampson*. = *Annuaire Historiae Conciliorum* (7.) 1976. 112.

¹⁴ ERDŐ: *Az esztergomi szinodális könyv. i. h.* 270–272, 276–278.

¹⁵ Kiadása: HEYZMANN, Udalricus: *Statuta synodalia Episcoporum Cracoviensium XIV et XV saeculi e codicibus scriptis typis mandata, additis statutis Vieluni et Calissi a. 1420 conditis*. Cracoviae, 1875. 3–31. Vő. FIJALEK, Jan X.: *Najstarsze statuty synodalne krakowskie biskupa Nankera*. Kraków, 1915.

a) A Nanker püspök krakkói zsinati könyvével megállapítható hasonlóságok terjedelme

Az 1382-es esztergomi Constitutióknak az 1320-as krakkói zsinati határozatokkal való összehasonlításából meglehetősen bonyolult képet kapunk a két szöveg viszonyáról. Előre kell azonban bocsátanunk, hogy mindkét mű klasszikus példa lehet a teljes pasztorális témakört átfogó zsinati könyv műfajára, s hogy mindkettejük a maga hazájában hosszú ideig tartó és széleskörű hatást fejtett ki.

Az első rész, illetve az első tartalmi egység – bár a lengyel zsinati könyv valamivel bővebb – a krakkói Constitutiókban a teljes anyag mintegy 35–40 %-át, az esztergomiakban pedig kb. 55–60 %-át teszi ki. Ebben a részben a magyar szinodális könyvben gyakran kissé hosszabb fejezetek találhatók. Ez az első rész a két műben a szöveg mintegy 90 %-a tekintetében azonos. Tartalma a hét szentség kiszolgáltatásának fegyelme, a szent felszerelési tárgyak gondozása, a szent zsolozsma (divinum officium) végzése, valamint „a lelkek és az egyházak kormányzása” (De animarum et ecclesiarum regimine)¹⁶. E rész tekintetében bizvást állíthatjuk, hogy az esztergomi szerző az előtte fekvő szövegmintát csekély stilsztikai változtatásokkal és ritka tematikai kiegészítésekkel egyszerűen lemásolta. Ez még azokon a helyeken is így történt, amelyek tartalmilag sajátosak voltak és nem mindenütt fogadták volna őket általános egyetértéssel¹⁷. Példaként említhetjük a világiak előtti „gyónás” lehetőségét halálveszélyben. Ebben a korban ugyanis ilyen szükséghelyzetben megvallották („meggyónták”) ugyan az emberek bűneiket diakónusoknak, sőt világiaknak, de már Szent Bonaventura és Duns Scotus követőinek iskolája rámutatott arra, hogy ez a gyakorlat nem maga a szentség, hanem a bűnbánat erényének gyakorlása csupán¹⁸. V. Márton pápa tisztázta később teljes világossággal, hogy szentségi gyónást végezni csak papnál lehet¹⁹. Még világosabb meghatározást adott erről azután a Trentói Zsinat²⁰. A XIV. század végén tehát ez a kérdés nem számított teljesen békésnek. Az egybeesés a nîmes-i, a krakkói és az esztergomi szöveg között mégis maradéktalan:

¹⁶ Fejezetrubrika Nanker püspök zsinati könyvéből. In: HEYZMANN 11.

¹⁷ Vö. D.4 c.36 de cons: FRIEDBERG, Aemilius: *Corpus Iuris Canonici*. I–II, Lipsiae, 1878–1879. (úny. Graz, 1955.) (Fr), I, 1374.

¹⁸ Vö. JOMBART, Émile: *Confession*. = *Dictionnaire de droit canonique*. Ed. Raul NAZ. IV. Paris, 1949. col. 47.

¹⁹ Martinus V, Bulla „Inter cunctas”, 1418. február 22, Art. 20. In: DENZINGER, Henricus: *Enchiridion Symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*. 30. kiad. Friburgi Br. – Barcinone, 1955. Nr. 670.

²⁰ Conc. Trident., Sess. XIV, *Doctrina de sacramento poenitentiae*, cap. 6. In: DENZINGER Nr. 902.

Esztergomi zsinati könyv (1382). Ed. Batthyany 266.a:	Petrus de Sampsona zsinati könyve (1252). Ed. Pontal 284–286 [21]:	Nanker püspök szinodusi statutumai (1320). Ed. Heyz- mann 7.
...quintus, si periculum imminet nec habere potest proprium Sacerdotem, quo casu deficiente alio Sacerdote confiteri potest Laico et etiam mulieri in necessitate.	Quintus cum imminet sibi periculum mortis, et non potest habere proprium sacerdotem, in quo casu possit etiam layco confiteri.	...quinto, si periculum mortis sibi imminet, confiteri layco potest, eciam mulieri.

Az esztergomi zsinati könyv későbbi verziói ezen a ponton enyhe interpolációt alkalmaznak, mivel az ígét kihagyják a mondatból. Így ugyan a szöveg már alig érthető, de összhangban marad az egyetemes Egyház időközben pontosabban megvilágított tanításával és ugyanakkor elég nagy mértékben megőrzi a saját kánoni hagyomány korábbi szövegének formáját²¹.

Milyen jellegűek az eltérések a krakkói és az esztergomi zsinati könyv között ebben az első részben? – Előre kell bocsátanunk, hogy úgy tűnik, a lengyel zsinati könyv nem az egyetlen forrás volt, ahonnan a magyar szerkesztő Petrus de Sampsona régebbi munkájából származó anyagát merítette. Az esetek nagy többségében ugyan ennek a bolognai mesternek a Dél-Franciaországban kiadott zsinati könyve csupán annyiban van jelen az esztergomi Constitutiókban, amennyiben már a krakkói zsinati könyvben is szerepelt, előfordul azonban néhány olyan hely, ahol, már a zsinati könyvnek ebben az első részében is, Petrus de Sampsonától olyan anyagot találunk, amely – legalábbis Nanker püspök szinodális könyvének Heyzmann-féle kiadása szerint – a lengyel zsinati könyvben nem szerepel. Példa gyanánt két helyet említnék:

1) Már a keresztség szentségéről szóló fejezet bevezetésében találunk néhány olyan szót, mely vagy arra utal, hogy a magyar szerkesztőnek a lengyel zsinati könyvön kívül más, jóval kisebb mértékben használt mintája, forrásszövege is volt, vagy annak jele, hogy a krakkói szinodális könyvről rendelkezésünkre álló szövegkritikai ismeretek még nem teljeseek, s így annak igen kis mértékben eltérő egyéb változatai is voltak.

²¹ Esztergomi zsinati könyv (1450). Ed. BATHYANY III, 471a: 'Quinto: si periculum sibi imminet, nec habere proprium Sacerdotem quo casu deficiente alieno Sacerdoti potest Laico vel etiam Mulieri'. Esztergomi zsinati könyv (1493). Ed. Uő.: 549a: '...quintum, si periculum sibi imminet, nec habere proprium Sacerdotem aut casu, deficiente alieno Sacerdote, potest Laico vel etiam mulieri.'

Petrus de Sampsona zsinati könyve (1252). Ed. Pontal 268 [4]:

Quoniam baptismus sacramentorum omnium janua est et etiam fundamentum merito de ipso hic primitus est tractandum.

Nanker püspök zsinodális statutumai (1320). Ed. Heyzmann 4:

Baptismus est primum sacramentum, quo non recepto nullum aliud sacramentum proficit ad salutem. Per illud enim est ingressus ad Christum et ad alia sacramenta, et ubi Christus non est fundamentum, nullum boni operis superest edificium etc.

Esztergomi zsinati könyv (1382). Ed. Batthyany 261a:

Baptismus est primum Sacramentum Janua, et fundamentum omnium aliorum, quo non recepto, nulla alia prosunt ad salutem; per illud enim ingreditur ad Christum, ac ubi Christus non est, fundamentum nullius boni operis super est aedificandum.

2) Vannak olyan helyek már ebben az első részben, ahol a megfelelő szöveg csak Petrus de Sampsona művében és az esztergomi zsinati könyvben található meg, Nanker püspök zsinodális könyvéből viszont teljesen hiányzik:

Esztergomi zsinati könyv (1382). Ed. Batthyany 266a:

Illud postremo addicimus, quoad Sacerdotes Plebes sibi commissas frequenter ad confessionem, et ad poenitentiam moneant, et adhortentur.

Petrus de Sampsona zsinati könyve (1252). Ed. Pontal 286 [21]:

...precepimus quoad parochiales presbyteri frequenter moneant plebes suas, ut ad confessionem veniant quamcito poterunt post commissum peccatum, et hoc propter incertitudinem hore mortis...

Nanker püspök zsinodális statutumai (1320). Ed. Heyzmann 7:

A két zsinati könyv második részében ugyan igen hasonló témák kerülnek elő, ám a róluk szóló szövegek többnyire teljesen különböznek. Csak kivételképpen találhatóak erőteljesebb hasonlóságok, így pl.:

Esztergomi zsinati könyv (1382). Ed. Batthyany 274b:

... omnes Clerici... Tonsuram, et habitum deferant Clericalem ordini aut statuti suo competens, vestes variegatas, seu diversi coloris minime deferentes...

Nanker püspök zsinodális statutumai (1320). Ed. Heyzmann 17:

...clerici quicumque tonsuram et vestes deferant clericales suo ordini et statuti congruentes, nimia brevitate aut longitudine non notandas, calceis rostratis, aut ferri excisione decoratis, et caligis virgulatis vel scacatis, rubeis vel viridibus, publice non utantur.

Vagy:

Batthyany 279a:

Mandamus insuper, et volumus omnes excommunicatos, et interdictos ab omnibus Regularibus exemptis, et non exemptis in divinis officiis; et sacramentis Ecclesiasticis evitari quorum nulli possunt super hoc Apostolicis privilegiis tueri, qui vero contra fecerint scienter, vel tales ad Ecclesiasticam sepulturam receperint aut celebrare in Ecclesia praedicta praesumpserint; poenam suspensionis ab ingressu Ecclesiae, et a participatione Sacramentorum a Canone inductam contrahant ipso facto, et ipsorum Ecclesia etiam Ecclesiastico subjiciatur interdicto, dum Capitulum vel Conventus, aut major pars ipsius sit in culpa. Qui autem interdicti, vel excommunicati, vel in Ecclesia interdicta scienter divina celebrare praesumpserint irregularitatem incurrunt, super qua non potest, nisi per sedem Apostolicam dispensari.

Heyzmann 30:

Excommunicatos publice et nominatim ac interdictos ab omnibus secularibus et regularibus, exemptis et non exemptis, precipimus in divinis officiis et ecclesiasticis sacramentis evitari, qui nullis possunt in hoc privilegiis apostolicis se tueri, quominus contrarium facientes, penam suspensionis ab ingressu ecclesie indictam a canone contrahant ipso facto, et demum irregularitatem, si postea celebraverint sic suspensi. Similiter, qui taliter excommunicatos, vel interdictos, vel usurarios manifestos, aut tempore interdicti corpora defunctorum scienter sepellire presumunt, excommunicationis sententiam se noverint incurrisse ipso facto. Qui autem interdicti, vel suspensi, aut excommunicati, vel in ecclesijs interdictis divina officia celebrare praesumpserint, irregularitatem incurrunt, super qua non possunt, nisi per sedem apostolicam dispensari.

Ezeken a helyeken mindenesetre olyan előírásokkal állunk szemben, melyeknek az egyetemes egyházjogban további forrásuk van. A klerikusok tarka öltözetének tilalma – legalábbis ebben a formájában – a *Clementinae* nevet viselő dekretális gyűjteményre megy vissza (Clem 3.1.2) és – hasonlóan a klerikusok életére vonatkozó más rendelkezésekhez – egyéb egyházmegyei és tartományi zsinati könyvekben, így pl. Arnestus de Pardubice első prágai érsek nagy tartományi szinodális könyvében is előfordul²².

Az esztergomi zsinati könyv második részében a témák (sőt bizonyos mértékig a fejezetek rubrikái is, melyek a Batthyány-féle kiadásban található) meglehetősen hasonlítanak a legtöbb szinodális könyvhöz, így az 1320-as krakkói szinodáléhoz is. Mindez azonban nem érvényes a témák és címek sorrendjére.

Végül, ha összehasonlítjuk az esztergomi zsinati könyv és Nanker püspök statutumai közötti megfeleléseket azokkal a hasonlóságokkal, melyek az utóbbi mű és a tőle erősen függő lengyel zsinati határozatok között fennállnak, el kell ismernünk, hogy a hasonlóság foka ugyanolyan nagy, sőt az első rész vonatkozásában az Esztergom és Krakkó közötti megfelelés még erőteljesebb. Megjegyzendő még, hogy a krakkói zsinati könyvet igen erőteljesen használó 1415-ös

²² Vö. A Prágai Egyháztartomány zsinati könyve (1349), c. 28: ZELENY, Rostislav: *Councils and Synods of Prague and Their Statutes (1343–1361)*. = Apollinaris (45.) 1972. 514–515.

przemysli zsinati határozatok szintén inkább a második részben térnek el a krakkói mintától, mégpedig mind a szöveget, mind a témák sorrendjét illetően²³.

Az esztergomi zsinati könyv fejezetcímei Batthyány kiadása szerint a következők:

- (1) Sequuntur statuta Synodalia Almae Ecclesiae Strigoniensis
(I. Prologus, inc. 'Sicut Doctor summus')
- (2) Hic incipiunt Constitutiones Synodales et statuta Almae Ecclesiae Strigoniensis
(II. Prologus, inc. 'Charissimi Fratres, Domini Sacerdotes')
- (3) Incipiunt puncta Principalia statutorum Synodalia etc. (II. Prológus, folytatás 'Ut igitur vita')
- (4) Sequitur nunc de primo Sacramento, videlicet Baptismo
- (5) Sequitur secundum Sacramentum, seu Confirmatio etc.
- (6) Sequitur tertium Sacramentum seu Poenitentia
- (7) Sequitur quae sit forma Poenitentia. Haec est
- (8) Nunc instat quartum Sacramentum scilicet Eucharistia
- (9) Nunc sequitur quintum Sacramentum seu extrema unctio
- (10) Nunc instat sextum Sacramentum videlicet Ordinis
- (11) Nunc restat dicere de septimo Sacramento, seu Matrimonio
- (12) Sequuntur diversae informationes, et ponitur hic
- (13) Tertia species scientiae ponitur haec
- (14) Nunc sequitur de Simonia vitanda capitulum
- (15) De sepulchris, et qui in Ecclesia, vel coemeterio sunt sepeliendi, et qui non, et quibus debeant denegari sacramenta
- (16) Capitulum de Decimis, et qualiter non solventes debeant puniri, et qui interdictum non servaverunt
- (17) De Sententia excommunicationis majoris, et minoris, et aliis censuris et effectu utriusque et interdicti
- (18) Et postea absolvat eum, dicens:
- (19) De vestimentis Clericorum deferendis, et quibus pannis, et quo habitu Clerici, et religiosi uti debeant, et qua poena puniantur
- (20) De Clericis Concubinariis, qua poena sunt puniendi, et quales debent habere mulieres in Domibus eorum.
- (21) Quoad Clerici in Domibus eorum /non/ Tabernent, nec Mercimoniis Laicalibus se immisceant
- (22) Qualiter, et qua hora Missa et alia, et alia Divina officia debeant celebrari, et quibus Indumentis uti debeant
- (23) De promovendis ad sacros ordines, et qua poena puniantur praesentati, et praesentantes contra formam hujus constitutionis facientes
- (24) De usurpantibus bona Ecclesiae jura, et Jurisdictionis bona, de poenis eorundem et tributarium

²³ Vö. SAWICKI, Jakub: *Concilia Poloniae. Zródła i studia krytyczne. VIII. Synody Diecezji Przemyskiej obrzadku lacinskiego i ich statuty*. Wrocław, 1955. 6–9.

- (25) De poena non confirmatorum in beneficiis capitulum
 (26) De poenis non residentium in beneficiis capitulum
 (27) Qualiter Testamenta fieri debent in praesentia Sacerdotis Parochialis
 (28) Quoad relicta ad pias causas, et male ablata intra sex Menses executioni demandentur, executiones non facientes sunt excommunicati
 (29) Sequitur a quibus et quomodo debent vitari interdicti et excommunicati.

A megfelelések Nanker püspök zsinati könyvének fejezeteivel (a Heyzmann-féle kiadás szerint, ahol a prológust első fejezetként számoztuk meg) az alábbi táblázatban szemléltethetők:

Esztergom	Kraków	Esztergom	Kraków	Esztergom	Kraków
Art.	Art.	Art.	Art.	Art.	Art.
1a	–	11	8	23	–
1b	1a	12	9	24	–
2	1b	13	10	25	–
3a	–	14	11	26	21?
3b	1c	15	–	27	41?
4	2	16	–	28	–
5	3	17	–	29	49
6	4	18	–		
7	–	19	22?		
8	5	20	–		
9	6	21	22b?		
10	7	22	18		

b) A tartalmi eltérések

A fent bemutatott szövegszerző és – olykor váratlan helyeken is felbukkanó – tartalmi hasonlóságok után nem tűnik érdektelennek egy pillantást vetni a tartalmi különbségekre, különösen egyes olyan pontokon, ahol a szövegek egyébként igen közel állnak egymáshoz. Csak a legfőbb forrásszöveggel való összehasonlítás után lehetséges ugyanis pontosabban megítélnünk, hogy mi az esztergomi zsinati könyv saját anyaga. Csupán ebből vonhatunk le némi bizonyossággal következtetéseket az adott kor és terület pasztorális helyzetére nézve.

A bérmálásról a két szinodális könyv szinte ugyanazokkal a szavakkal szól. Csakhogy a krakkói statutumok harmadik fejezete a szentség fontosságáról szólva azt hangsúlyozza, hogy a papoknak bátorítaniuk kell a világiakat gyermekeik idejében való megbérmáltatására²⁴, az esztergomi könyv viszont annak

²⁴ Krakkói zsinati könyv (1320). Ed. HEYZMANN 6: '...sepe dicatur laycis, ne diu expectent Episcopi adventum ad confirmandum, sed pueros mittant ad loca, ubi Episcopum audierint vel scierint adesse cuiuslibet consecrationis'.

szükségességét emeli ki, hogy a felnőtt világiak idejében bérnáltassák meg gyermekeiket, s vegyék fel maguk is e szentséget²⁵. A klerikusok helybenlakási kötelezettségéről Nanker püspök szinodális könyve azt írja elő, hogy minden plébános (és templomigazgató?) plébániáján lakjon, és akik egy éven belül e kötelességüket nem teljesítik, veszítsék el automatikusan plébániájukat²⁶. Esztergomban valószínűleg nem mertek ilyen radikálisan fellépni e kérdésben. A kilátásba helyezett büntetés ugyanis csak a felfüggesztés. Csak ennek hatástalansága esetén következik a javadalomtól való megfosztás²⁷. Ezekből és más hasonló helyekből, úgy tűnik, olyan képet nyerhetünk, hogy az esztergomi egyházi törvényhozónak elemibb lelkipásztori problémákkal kellett szembenéznie, mint krakkói elődjének.

Az eltérések egy másik csoportja a helyi (pl. klimatikus) viszonyok különbözőségével magyarázható. Krakkóban pl. csak azt rendelik el (természetesen hosszú kánonjogi hagyomány²⁸, különösen a Vienne-i Zsinat határozata²⁹ alapján), hogy a klerikusok ne üzzenek „illetlen” világi foglalkozásokat és ne látogassák a kocsmákat³⁰. Esztergomban viszont inkább azt a problémát tartják szem előtt, hogy hogyan árusíthatják a klerikusok saját szőlőjüket (illetve javadalmuk) termését³¹. Ebben az összefüggésben azt hangsúlyozzák, hogy a klerikusok saját házukban sört vagy bort kocsmái módra ne mérjenek ki. Még világosabb lesz ez a szempont az olasz zsinatokon. A téma még a Trentói egyetemes Zsinat után is előkerül. A firenzei tartományi zsinat 1564-ben

²⁵ Esztergomi zsinati könyv (1382). Ed. BATTHYÁNY 262b: ‘...saepe dicatur Laicis per Presbyteros, ne diu expectent confirmari, nec hoc faciant de pueris suis fieri’.

²⁶ Krakkói zsinati könyv (1320). Ed. HEYZMANN 17: ‘Quia propter defectum residence ministrorum presertim parochialium ecclesiarum frequenter ipse ecclesie dampna gravia paciuntur, et multa exinde pericula proveniunt animabus, proinde statuimus, quod rectores in suis ecclesijs debeant residere; quas si infra annum deseruerint... extunc censeantur ecclesias ipsas habere pro derelictis’.

²⁷ Esztergomi zsinati könyv (1382). Ed. BATTHYÁNY 277b–278a: ‘Et quia propter defectum residentiae Ministrorum frequenter Ecclesiae ipsae damna patiantur, et multa exinde proveniunt pericula animarum in hac praesenti Synodo publice, et peremptorie Praelatos, et Rectores, Canonicos, Clericos, et beneficiatos quoslibet nostrae civitatis Diacesis, et jurisdictionis admonemus, ut intra sex Menses... ad suas Ecclesias, et beneficia... revertantur facturi deinde continuam residentiam apud illos, alioquin ipsos ex nunc beneficiis ecclesiasticis, vel Ecclesiis suspendimus in his scripta privantes eosdem, si suspensionem non sustinuerint intra Mensem, nisi ab ipsa residentia legitimo impedimento vel Dispensatione Canonice excusentur’.

²⁸ Vö. pl. X 3.1.16: ed. Fr II, 453–454.

²⁹ Clem 3.1.1: ed. Fr II, 1157.

³⁰ Vö. Krakkói zsinati könyv (1320). Ed. HEYZMANN 17.

³¹ Esztergomi zsinati könyv (1382). Ed. BATTHYÁNY 275b: ‘...nec vinum vel Cervisiam in domo sua propinare audeat, ut in Taberna fieri consuevit’.

kiadott statutumai pl. meglehetősen árnyalt leírását adják a „tabernarius” fogalmának. Ennek során nem mulasztják el tisztázni, hogy ez a tevékenység csupán személyesen a klerikusoknak tilos, de megbízottjuk útján kimérethetik termésüket³².

3. A többi lengyel forrás

Nanker püspök híres szinodális könyvén kívül, vannak más lengyel zsinati szövegek is, melyekhez az esztergomi Constitutiók jelentős mértékben hasonlítanak. Ezek a párhuzamos helyek azonban a többi zsinati szövegekkel nem olyan gyakoriak és az azonosságok általában nem annyira szó szerinti. Az 1382 előtt keletkezett lengyel zsinati szövegek közül különösen két, szintén a krakkói egyházmegyéből származó szöveget kell megemlítenünk: Johannes Grot krakkói püspök 1331-ben kiadott statutumait és Florian Mokrski krakkói püspök határozatait 1373-ból. Ezek a szövegek maguk is sokkal kevésbé szisztematikusan felépített és kevésbé terjedelmes írások, mint Nanker püspök statutumai. Az előljáróban vázolt értelemben nem is nevezhetők önmagukban szinodális könyveknek. Mint Johannes Grot statutumainak prológosában kifejezetten is megfogalmazódik, ezeket a rendelkezéseket csupán Nanker püspök továbbra is érvényes szinodális könyve kiegészítésének vagy kisebb módosításának szánták³³.

Így pl. az esztergomi zsinati könyv egyes rendelkezései a végrendeletekről és a nyilvános bűnösök keresztény temetésének megtagadásáról Johannes Grot határozatainak felelnek meg³⁴.

³² Firenzei tartományi zsinat (1564). Cap. 12: Ed. *Statuta Concilii Florentini*, Florentiae 1564, 8: ‘Tabernariorum sane appellatione hoc casu comprehendit declaravit, uendentes panem, uinum, carnes hominibus ut tunc edant et bibant. Vendere autem uinum amphoris, aut paruis uasis et ut uulgo dicitur: a fiaschi, ita demum prohibuit si ipsi emerint, immo ut sic uendant, aliis ita uendere que propriis aut ecclesie agris collegerunt nullatenus prohiberi decreuit’.

³³ Johannes Grot statutumai (1331). Prológos: Ed. HEYZMANN 35: ‘... nos quibusdam constitutionibus dicti domini Nankeri, fratris nostri, de consensu capituli in melius reformatis, ceteras approbavimus, et novas, pro varietate temporis, edidimus, cum ceteris (sic) penis inflictis seu infligendis transgressionibus (sic!) constitutionum veterum ac novarum’.

³⁴ Vö. Esztergomi zsinati könyv (1382), art. (15): Ed. BATTHYÁNY 272a–b és Johannes Grot statutumai (1331): Ed. HEYZMANN 40 vagy: esztergomi zsinati könyv (1382), art. (27): Ed. BATTHYÁNY 278a és Johannes Grot statutumai (1331): Ed. HEYZMANN 40.

Esztergomi zsinati könyv (1382), art. (15). Ed. Batthyány 272a–b:

Debent autem Ecclesiastica Sacramenta denegari Haereticis, Paganis, Judaeis, Gentilibus, et omnibus extra Fidem Catholicam constitutis, nec non excommunicatis majori excommunicatione, et interdictis, atque his, qui in torneamentis moriuntur, et insuper usurariis, praedonibus et Raptoribus manifestis, nisi poenituerint, vel usuras vel rapinas restituerint, vel de restituendis securitatem praestiterint secundum formam Juris, si vero praedicti non haberent in facultatibus tempore mortis suae unde restituere possent non debet usurarius praedicta poena puniri, raptori vero, qui in sanitate non poenituit, vel se emendavit, in morte tamen si contritus fuerit; et apparuerit, si securitatem praestare nequi verit Coemiterium non negetur, nullus tamen Clericorum intersit illius sepulturae. Item illos, qui se suspendunt, vel praecipitant, vel gladio, vel cultello se peremerunt, nisi in morte signa poenitentiae in iis apparuerint manifeste denegetur sepultura, generaliter omnibus, quos constat in peccato mortali decessisse.

Valamint:

Esztergomi zsinati könyv (1382), art. (27). Ed. Batthyány 278a:

Caeterum, quia nihil est quod magis debetur hominibus, quam ut eorum ultimae voluntatis eulogia impleantur, statuimus, ac mandamus, quod quicumque de nostra civitate, Diaecesi, et jurisdictione de bonis suis aliquid disponere voluerit, seu Rectorem Capellanum Ecclesiae intra cujus deget Parochiam tanquam personam, quae ejus conditionem et conscientiam non creditur ignorare, et qui illi viventi Sacramenta contulit Ecclesiastica, et ministravit omnino ipso praesente, maxime pro anima sua leganda, et ordinanda ordinet, et disponat, et per quam dirigi folet, vel poterit in his quae ad salutem animae ipsius pertinebant cujus dispositio et ordinatio ubi est possibile conscribatur pro memoria futurorum...

Johannes Grot statutumai (1331). Ed. Heyzmann 40:

Unde sciendum est: quod denegatur hereticis, scismaticis, judeis, paganis, et omnibus extra fidem catholicam constitutis, nec non excommunicatis majori excommunicatione et interdictis, atque illis, qui moriuntur in thorneamentis; insuper usurarijs, predonibus et raptoribus manifestis, nisi poenituerint, vel usuras seu rapinas restituerint vel de ipsis restituendis iuxta formam iuris praestiterint cautionem. Predoni vel raptori, qui cautionem in mortis articulo parare nequit, et inde poenituerit, cimeterium non denegetur; nullus tamen clericorum sepulture interesse debet. Item illis, qui se suspendent, vel praecipitaverint, vel se gladio aut quovis alio modo perimerint, nisi forsam in morte signa poenitentiae in illis apparuerint manifesta. Item hijs, qui saltem in anno semel sua peccata confessi non fuerint proprio sacerdoti, vel de ipsius licencia, iusta de causa, alij. Item blasphemis dei et sanctorum eius. Item renuentibus recipere vel peragere poenitentiam a canone promulgatam, et generaliter omnibus, quos constat decessisse in peccato mortali.

Johannes Grot statutumai (1331). Ed. Heyzmann 40:

Quia nichil est, quod magis debetur hominibus, quam ut eorum pija supreme voluntatis eulogia impleantur, igitur statuimus et ordinamus ut si quispiam clericus vel laycus, sanus vel infirmus, cuiuscumque condicionis existat, pro anima sua aliquid disponere voluerit testamentum, aut testari, seu eciam eligere extra suam parochiam sepulturam, rectorem parochialis ecclesiae, aut eius vicesgerentem, tanquam personam, que eius condicionem et conscientiam non creditur ignorare, et que sibi ministraverit ecclesiastica sacramenta, omnino advocet, et ipso praesente pro anima leganda et testanda ordinet et disponet, et si voluerit, eligat sepulturam. Per cuius providenciam ipse testator dirigi poterit in hijs, que ad salutem animae sue pertinent, peragendis...

Más bekezdések az esztergomi zsinati könyv 27. cikkelyében bizonyos mértékig Florian Mokrski egyik szabályának felelnek meg³⁵:

Esztergomi zsinati könyv (1382), art. (27b).
Ed. Batthyány 278a–b:

...si autem directe, vel indirecte, dispositioni ultimae voluntatis Rectorem, vel Capellanium prohibuerint interesse, vel ipsum testatorem in scriptis testari prohibuerint, in ipsos sententiam excommunicationis promulgamus, monentes insuper tenore praesentium Iudices, et juratos Civitatum, oppicorum, Castrorum, et aliorum locorum quorumcunque Civitatis, Diaecesis, et Jurisdictionis nostrae, ne statuta, monitiones, praecepta seu Mandata contra praesentem nostram constitutionem faciant, sed si quam, vel si quas fecerint intra sex Dies a publicatione praesentium debeant revocare, nec non etiam per praedecessores ipsorum facta, et factas. Quod si non fecerint, ipsos, et quoslibet ipsis vice tenentibus seu utentibus sententiam excommunicationis proferimus in his scriptis, praesentem autem constitutionem in quolibet Die Dominico in vestris Ecclesiis publicetis, et populo ad notitiam deducetis.

Florian Mokrski statutumai (1373). Ed. Heyzmann 49:

Quodammodo dolentes referimus, quod ad nostrum auditum pervenit, quoad monnulli advocati, sculteti, consules civitatum, opidorum seu castrorum, jurati villarum et rectores, nec non alij, qui potestatem videntur habere, jura sibi ecclesiarum usurpant, et ipsi onera non verentur imponere. Et dum eorum impie voluntati per rectores ecclesiarum resistitur, ipsi statutis, minis, inhibicionibus et preceptis fideles utriusque sexus a presentandis oblacionibus et elemosinis retrahunt, ymmo et circa funera, quemadmodum necessarium statutum est, sepulture pannos et alia offerre sacerdotibus, prohibentes; per quod caritas fidelium refrigescit et cultus divinus minuitur. Nos... presenti decreto, de fratrum nostrorum consilio, prohibemus: ne advocati, sculteti, consules civitatum, opidorum seu castrorum, jurati villarum et rectores, et alij potestatem habentes, iura ecclesiastica sibi usurpare presumant, et hactenus usurpata, infra unius mensis spacium dimittant; nec fideles Christianos a prestandis elemosinis vel oblacionibus retrahant quomodocumque publice vel occulte. Alias contrafacientes sententiam excommunicationis incurrere volumus ipso facto.

Fel kell figyelniünk azonban arra, hogy efféle kisebb egybeesések néhány passzus tekintetében sok európai szinodális könyvvel lehetségesek, mivel: a) e rendelkezések az egyetemes egyházjog legfőbb forrásaitól függenek; b) egyes alapvető zsinati könyvek, mint Petrus de Sampsona munkája vagy – az esztergomi zsinati könyvben egyébként hatásaiban nemigen kimutatható – 1310-es mainzi tartományi zsinati könyv nagyon sok hasonló műfajú későbbi szöveget befolyásoltak kisebb-nagyobb mértékben.

³⁵ Florian Mokrski statutumai (1373): Ed. HEYZMANN 49.

Egy másik körülményre is ki kell térnünk ebben az összefüggésben: a Nanker statutumaitól függő 1382 után kiadott lengyel zsinati határozatokban példákat találhatunk az esztergomi zsinati könyvvel kimutatható hasonlóságokra is. Ezek mértéke és jellege azonos azzal, amit a két fentebb bemutatott későbbi krakkói statutum esetében láttunk. A már említett 1415-ös przemysli egyházmegyei zsinati határozatokban pl. olyan helyeket találunk, melyek a temetés megtagadásával kapcsolatban közelebb látszanak állni az esztergomi zsinati könyvhöz, mint magához a Nanker-féle szinodáléhoz.

Összefoglalás és eredmények

A mondottak alapján állíthatjuk, hogy az 1382-es esztergomi egyházmegyei zsinati határozatok minőségileg és mennyiségileg legfontosabb forrása Nanker krakkói püspök szinodális könyve volt.

Az esztergomi zsinati könyv szerzője minden valószínűség szerint a krakkói egyházmegyei zsinati könyvnek egy későbbi, feltehetőleg egyházmegyei zsinatokon kiadott püspöki hozzáfűzésekkel ellátott változatát vagy példányát tartotta szem előtt. Ez a példány még az 1373-as statutumokat is tartalmazta. Azt a hipotézist is megfogalmazhatjuk, hogy az 1382 után kiadott lengyel zsinati könyvekkel való hasonlóságok esetleg részben olyan közös forrásokra mennek vissza, melyek a krakkói zsinati könyvnek ebben a késői változatában már jelen voltak.

Semmi rendkívüli nem volt abban, hogy a XIV. század nyolcvanas éveiben az esztergomi klerikusok az akkor még az Esztergomi Főegyházmegyével szomszédos Krakkói Egyházmegye zsinati könyvének egy akkor viszonylag újnak számító változatát választották munkájuk vezérfonalául. Tudomásunk van arról is, hogy a krakkói zsinati könyvnek egy későbbi formája a XV. század során az Esztergomi Főegyházmegye területén egyházi tulajdonban volt³⁶.

³⁶ Vö. ERDŐ Péter: *A részleges egyházjog forrásszövegei a Magyarországon őrzött középkori kódexekben.* = MKsz 1992. 307.: Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Lat. 108. Ez a kézirat a lechnitz-i karthauziak birtokában volt az akkori Esztergomi Főegyházmegye területén; vö. MEZEY, Ladislaus: *Codices latini medii aevi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis.* Bp. 1961. 174.

PÉTER ERDŐ

Les sources polonaises du livre synodal d'Esztergom (1382)

C'est le livre synodal de Nanker, évêque de Cracovie qui était la source la plus importante du „liber synodalis”, contenant les décisions du synode diocésain d'Esztergom de l'année 1382. L'auteur de ce livre synodal utilisait, selon toute vraisemblance, une variante ou un exemplaire postérieur du livre synodal de Cracovie, pourvu de compléments épiscopaux publiés à des synodes diocésains. Cet exemplaire contenait encore les statuts de 1373 aussi. L'auteur de la présente étude risque même l'hypothèse que les ressemblances avec les livres synodaux publiés après 1382 remontent éventuellement à de telles sources communes qui étaient déjà présentes dans cette variante postérieure du livre synodal de Cracovie aussi. Une forme postérieure du livre synodal de Cracovie était, au cours du XVe siècle, en possession ecclésiastique dans le territoire de l'Archidiocèse d'Esztergom.